

5. История рабочих Донбасса. Т. 1. К.: Наукова думка, 1981. 326 с.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. 940 с.
7. Киридон А. Коди пам'яті. *Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів* / кер.авт. колективу А.М. Киридон. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 181-183.
8. Лихолобова З. Г. Міста Донбасу в роки радянської модернізації: особливості менталітету городян. *Нові сторінки історії Донбасу: Зб. статей.* Кн. 12. Донецьк: ДонНУ, 2006. С. 93-105.
9. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу (етнополітичний аспект динаміки) / Ю.О. Ніколаєць; наук. ред.: М.І. Панчук. К.: НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса, 2012. 187 с.
10. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи (Аналітична доповідь). К.: Інститут історії України НАН України, 2016. 616 с.

Касьян Валентина

ОСТАРБАЙТЕРИ: ОБРАЗИ ЗНЕДОЛЕНИХ РОБІТНИКІВ

У цьому дослідженні на основі аналізу особистих джерел, а саме листів з архіву ми опишемо образ пересічного Остарбайтера. Ми будемо намагатися коротко відповісти на такі запитання: ким він був, як він жив, як він виглядав, тощо.

Ключові слова: *Німецько-Радянська війна, остарбайтери, листи.*

In this research we will discuss the image of the Ostarbeiter based on the analysis of personal sources, namely, the letters from the archive. We will try to briefly answer such questions as who he was, how did he live, what was he look like and others like that.

Keywords: *German-Soviet War, Ostarbeiters, letters.*

Вивченню німецько-радянської війни та, зокрема, ролі України в Другій світовій війні, присвячено багато творів документальної, художньої та публіцистичної літератури. Вагоме значення у дослідженні теми війни та ролі остарбайтерів у цей період відіграють спогади сучасників, а також інші джерела особового походження.

Остарбайтери – переважно молоді мешканці окупованих територій СРСР (у кордонах до 1939 р.), які були вивезені на примусові роботи до Рейху під час Другої світової війни для використання у різних галузях німецької економіки, передусім – промисловості, сільському і домашньому господарствах.

Знайомлячись із листами, які вони надсилали з неволі, можна спробувати відновити реалії цього жахливого блоку історії війни. На превеликий жаль, довгий час у Радянському Союзі ця сторінка була, немов

біла пляма. Напевно, вивчення трагічних доль людей, що працювали на ворогів, деякі по своїй, а деякі проти своєї волі, не були потрібні тогочасній владі. Відомо, що тих, хто повертався з «тієї сторони барикад» нерідко оголошували «ворогами народу», «зрадниками», деяких відправляли навіть до ГУЛАГу, де їх, нескорених нацистською машиною, добивали тоталітарною. Як зазначає українська дослідниця Т. В. Пастушенко: «Історія примусових робітників Третього Райху, тривалий час замовчувана, витіснена з офіційної пам'яті, напочатку 90-х років минулого століття стала активно включатися до створення „нового“, „нерадянського“ бачення подій Другої світової війни». І справді, зараз вивчення побуту оstarбайтерів набирає більших обертів. Це стало актуальним питанням, бо вченим дійсно цікаво наповнювати змістом ці пробіли із першоджерел, якими є листи, записи у особистих щоденниках тощо, досліджувати використання примусової, майже безкоштовної, праці в Третьому Рейсі та знати, що насправді відбувалося за стінами таборів праці і як виглядав «портрет» поневоленого у ті нелегкі часи.

Отже, метою цього дослідження є визначення тематики листів працівників-невільників з Німеччини на батьківщину та з'ясування на їх основі образу пересічного оstarбайтера.

Першим почав дослідження цієї проблеми 1986 р. У. Герберт з монографії «Іноземні робітники. Політика й практика застосування праці іноземців у війні й економіці Райху». Детальним вивченням листів оstarбайтерів в Україні займається така дослідниця, як Т. В. Пастушенко. У 2009 році вийшла друком її монографія «Ostarбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 – 1953)», де на основі широкого кола джерел з історії примусових робітників досліджується проблематика тогочасного, безумовно складного, життя українських оstarбайтерів. Також вивченням кореспонденції робітників Третього Райху займаються М. Ю. Чіркова «Листи оstarбайтерів як приклад документів особового походження», А. В. Меляков «Харьковчане-оstarбайтеры» та інші вчені.

При вивченні листів було застосовано контент-аналіз змісту. Усі 15 листів було поділено на 14 категорій, завдяки яким досліджувались наступні питання: 1) про що й кому найчастіше писали оstarбайтери? 2) як вони харчувались, де працювали, скільки годин і скільки отримували за свою працю? 3) які були в них житлові умови? 4) який об'єм дозволялось написати в одному листі і якими словами ?

У дослідженнях використана колекція «Листи робітників, вивезених до Німеччини зі Сталінської області в період тимчасової німецько-фашистської окупації», яка знаходиться на зберіганні в Державному архіві Донецької області, Ф. Р – 1988, оп. 1. Колекція налічує 15 652 листів. В описі справи зазначено, що листи були передані на таємне зберігання родичами відразу після звільнення області, матеріали фонду були розсекречені у 1971 році.

Аналіз листів донецьких остарбайтерів виявив, що табори праці були розташовані в усіх куточках Німеччини – від Заходу (Менден) до Сходу (Берлін) і від Півдня (Фрейбург) до Півночі (Земберг). Кожен крок робітників суворо контролювали, перевіряли посилки у Гестапо, листи піддавали цензурі, контролювали все від змісту до об'єму написаного. За об'ємом листи невеликі від 20 до 30 рядків. Деякі бланки навіть містять фразу: «Пишіть розбірливо і тільки в лініях!»- суттєве обмеження в обсязі. Майже в усіх листах можна побачити одні й ті самі слова: «Жив, здоров, чего и вам желаю» - на мій погляд, це все прояви жорсткої цензури. Мало хто розписував дійсність детально, а якщо й розписував, то писав, що все добре або «терпляче». Також було помічено декілька випадків, коли слова були навмисно затерті або в яких половина з написаного-замальовано чорнилами, що унеможлиблює прочитання тексту. Дуже важливу роль грали фотокартки. Остарбайтери або просили вислати фото, або самі відсилали їх – це трапляється майже у кожному листі, і, скоріш за все, про реальний стан справ можна було судити саме по зовнішньому вигляду, бо він є потужним індикатором. Як правило, робітники з Сталінської області писали російською мовою (частіше суржиком з великою кількістю граматичних, лексичних та пунктуаційних помилок) близьким родичам, розпитували про стан їхніх справ, іноді просили вислати якісь речі посилкою та дуже часто скаржилися, що давно не отримували від своїх родичів (або знайомих) листів- і саме це підривало їх моральний стан ще сильніше. Молодь, незважаючи на статі, працювала на важких роботах ненормований робочий день (від 10 годин). Цитата «Работа не очень хорошая газ и жарко. Работаю на тужурку и халат...» [1:1470]. За свою працю вони отримували копійки (5–12 марок, іноді більше 48 марок), яких не вистачало навіть на малі покупки. Більшість з остарбайтерів, котрі писали про харчування, говорили, що їх годували двічі на день чимось гарячим (суп?) та давали 300 грамів хліба, а за особливо важку роботу давали 400 грамів хліба й 50 грамів маргарину двічі на тиждень [1:1236]. Як ми бачимо, їжі було недостатньо щоб навіть повністю відновлювати сили після важкого робочого дня. Про житлові умови саме з цих листів майже нічого не відомо, одна людина мигцем згадала, що мешкає у таборі, де сильно болить голова, але й з цієї крихти інформації ми можемо зробити висновок, що умови утримання робітників були жахливі. «Олію в огонь» також додавав психо-емоційний стан остарбайтерів, багато хто писав, що сумує, дехто- що все добре, але в таких випадках підбирали такі слова, що реальний перебіг справ стає одразу зрозумілим. Але молодь є молодь, і ті, у яких ще залишалися сили, все ж намагалися себе розважити: ходили у кіно (але під пильним наглядом), гуляли зі знайомими, тощо [1:560, 1209, 1217]. Показовими також є привітання та прощання. У вітаннях робітники зразу виказують свій смуток за батьківщиною та ріднею іноді у завуальованих формах, іноді у прямих фразах та просять родичів більше написати про життя на Україні. Наприкінці – чітко виражений смуток,

апатія та дезорієнтація, вони не знають, що буде далі, і не можуть запевнити у цьому адресатів.

Таким чином, на основі аналізу колекції листів, можна зробити висновок, що найбільше відправників хвилював перебіг справ родичів і знайомих на Україні. Розпитам виділено добра частка кожного листа. Але важливим для остарбайтерів також було коротенько розповісти про життя у Німеччині. Про умови праці, житла та харчування писали мало і не охоче – вони, можливо, і хотіли, але жорстка цензура не дозволяла їм цього робити, правда каралася дуже жорстко, тому вони обмежувались декількома словами з нейтральною оцінкою усього, що їм доводилось переживати. Упродовж війни вони були безправною й знедоленою соціальною групою у Німеччині. Тому тут впевнено можна говорити про існування вибору між поганим життям і поганою смертю. Отже, листи остарбайтерів – неоціненне джерело дослідження теми війни. Їх потрібно вивчати, щоб розуміти до яких трагедій може призвести сліпе вірування у певну ідею та відчуття всемогутності й непереможності кожної людини у суспільстві.

Список джерел та використаної літератури:

1. Державний архів Донецького області (далі – ДАДО), ф. Р. – 1988, оп. 1, спр. 410, 491, 560, 693, 730, 973, 974, 1201, 1209, 1217, 1236, 1361, 1406, 1450, 147.
2. Пастушенко Т. В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 – 1953) / Т. В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с.

Власова Ганна

КОСТЬ ТЕСЛЕНКО І МАРІЯ ЛІСОВСЬКА – УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ ПОВОЄННОЇ ДОНЕЧЧИНИ

У роботі досліджено життя і творчість Костя Тесленка та Марії Лісовської. Викладено основні біографічні відомості письменників. Використано джерела усної історії, серед яких записи щоденника К. Тесленка.

Ключові слова: *письменники Донеччини, українські письменники, біографія, Кость Тесленко, Марія Лісовська.*

The article investigates the life and work of Kostya Teslenko and Maria Lisovska. It is presented the basic biographic information of the writers. Used sources of oral history including them the entries from K. Teslenko's diary.

Keywords: *writers of Donetsk region, Ukrainian writers, biography, Kost' Teslenko, Maria Lisov's'ka.*

Життєва позиція письменника, переконання, ставлення до суспільства знаходять своє відображення в поезії та прозі. Історичні умови й середовище, в яких творив автор, впливають на його світогляд. Сьогодні актуальності набувають такі наукові підходи до вивчення художніх явищ,